

Emantzipazioaren aldeko bortxaren ikerketa Azurmendirengan

Fito Rodriguez

Idazlea eta UPV/EHUko Hezkuntzaren Teoria eta Historia Saileko irakaslea

Hastapenak

Gizaberearen bakeak eta gerrak liburua Lontxo Oihartzabal irakasleari eskainia da, orduan psikologia ikasten Alemanian zegoena. Filosofian, berriz, Azurmendirekin batera, J. M. Mujika zegoen, eta, askotan, 70eko hamarkadaren erdia zen, hango euskaldunak eztabaidatzeko elkartzan zirenez, Oihartzabal zela medio iritsi zen K. Lorenzen berri Azurmendirengana. Hortik dator liburuaren hasierako eskaintza ere.

Antzera gertatu zen J. M. Aranalde haraino heldu zelarik; izan ere, orduko eztabaida haietatik sortu ziren *Zer dugu Orixeren kontra?* (1976) eta *Zer dugu Orixeren alde?* (1977) liburuak ere.

Gizaberearen bakeak eta gerrak liburuak denbora asko behar izan zuen kaleratu arte. Izan ere, liburu horren oinarria eta aurrekaria zen *Gizona abere hutsa da* izeneko testua (1975) Lontxo Oihartzabalek Erein argitaletxera eraman zuen liburu moduan kalera zezan, baina, urte asko baztertuta egon ondoren, Elkarrek *Gizaberearen bakeak eta gerrak* izenburuarekin argitaratu zuen ia bi hamarkada beranduago, 1991n.

Beraz, aipatu liburuaren sorreraren testuingurura hurbiltzeko, aurreko mendeko 70eko hamarkada erdialdera jo beharra dago: Alemanian, ezkerraren pentsamendua Rote Armee Fraktion-ek (RAF) astinduta zegoen, eta Euskal Herrian (baita Europa osoan ere) ETAko ekintzaileen aurkako Burgosko epaiketaren itzalak (1970) iraun egiten zuen.

RAFeko buruzagiak, Baader, Ensslin eta Meinhof, 1972an atxilotu zituzten. Oihartzabal 1973an Alemanian zegoen, eta bortxaren erabilera politikan hantxe bildutako euskaldunen artean ezbaian zegoen, beste gaien artean.

Dudarik gabe, adibide horixe Azurmendiren ekoizpen filosofikoaren ezaugarrietako bat argi ikusteko baliagarria da. Beste filosofoek, edota idazleek ere, beren gogoetarako akuilu testuak eta iruzkinak erabili ohi badituzte ere, Azurmendiren abiapuntua lagun arteko polemika eta diziplinartekotasuna izan ohi dira, berdin Arantzazun, Alemanian edo Jakin Taldearen bileretan... Horregatik, bere izkribuetan, garaian garaiko gaiak aurkitzeaz gain, izen propioa soila baino nolabaiteko egiletza kolektiboa ere badago, egon.

Horrekin batera, ez da ahaztu behar aipatu gai horietariko asko letren mundutik guztiz aparte egon direla, debekaturik edo zentsuraturik, euskaraz idatzi diren batzuk

salbu. «Euskara da gure territorio libre bakarra» idatzi zuen idazle jazarriak, eta, Azurmendiren kasuan behintzat, hemen aztertzen ari garen tankerako gogoetak gazteleraz kaleratzea pentsaezina zela gogoratu beharra dago. Dena den, *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuia idatzi eta hogeitau urte beranduago argitaratu zuten hasierakoa ez zen argitaletxe batean, beste izenburu batekin eta beste izen batez sinatuta (*Gizona abere hutsa da* Lazkano Mendizabal ezizenez sinaturik kaleratu baitzen). Beraz, euskal irakurleria arruntak denbora dezente pasatu behar izan zuen orduko pentsamendu hura eskuratu arte.

Horrek erakusten du Joxe Azurmendiren irakurketa berri horiek daukaten garrantzia, zeren gogoeta proskritoak eta izkribu isilduak izan ohi dira berarenak, euskaraz izan arren, hedapen gutxikoak eta, halere, jazarriak (J. Juaristi, F. Savater; A. Arteta eta abar).

Aipatu azken horien biolentzia politikoari buruzko diskurtsoa eskasa izan da oso. Funtsean, Christina Werckmeisterrek (2019) dioen bezala, gaia filosofian kokatu beharrean, deskribatzen duten bortxa ‘indarkeria’ ohi da beti, erabilitako psikologia mekanismo tranpati bat dela medio. Beraz, arazo politikoa ongiaren eta gaizkiaren arabera birkokatzea da, «trikimailu psikologiko» moduko bat erabiliz, filosofikoki aztertzeke premiarik gabe eta konbentzitzeko jarrera bat behartuz «kondenamania» gizentzeko.

Indarkeria beti gaizki dago eta gizakiak etikoki arbuiatu behar du ezinbestean, diote.

Argudio horrek banakako portaera morala eskatzen du arazo politiko kolektibo bat konpontzeko. Aipatu argudio horren lehen arazoa da ustezko indarkeriak ez duela zerikusirik protagonistaren joera moralarekin, baizik eta bere jarrera soziopolitiko nagusiarekin. Hemen gertatu dena da ‘moral reframing’ izeneko pertsuasio-erretorika klasikoan sartzen gaituztela. Filosofiarako gaia litzateke: indarkeria onartezina da ala batzuetan beharrezkoa? Eta, hala izatekotan, ez litzateke inolako ‘keriarik’, bortxa baizik.

Komunikazioari dagokionez, deseroso ez egoteko helburua betetzen du proposamen faltsu horrek, eta hori bera arazo bat da (argudio horren bigarren arazoa), inork ezin baitu erosotasunean gelditu indarkeriaren benetako dimentsioa ulertzen duenean (bortxaren monopolioaz ari naiz...). Baina, filosofikoki pentsatzeko, behintzat, indarkeria ez da bortxaren sinonimoa, eta Azurmendiren lanak horixe bera gogorarazi digu arazoa behar bezala birkokatuz, etikaz nahiz antropozentrismoaz harago, alegia.

Orain, bada, bere ikerketa lan guztiak denon eskura jartzeko aukerak egongo dira eta, finean, gogamena askatzeko ere ekarpenak izango direlakoan nago.

Haritz Azurmendi Arruek (2019) dioen bezala, Azurmendik, nazionalismoaren teoriari buruz gutxi aritu arren, nazio kulturalaren teoria ikertzeko, zehazteko eta bideak proposatzeko lan handia utzi digu. Halaber, giza portaeraren zientziak ez jorratu arren, hala gizakiok nola gizarteak eraldatzeko bideak aztertzerakoan, egun berriak izanda ere aski onarturik dauden teoriak bere garaian aurreikusitakoa zirela uste dut.

Begira diezaiozun, bada, *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuari.

Gizaberearen bakeak eta gerrak

Nor zen Lazkano Mendizabal? *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuaren aurrekina izan zen *Gizona abere hutsa da* 1975ean argitaratu zuen idazle bera: Azurmendi, jakina. Franco diktadorea hil zen urtean kaleratutako liburuaren egiletza ezin zen guztiz publikoa egin, eta, halaxe, ezizenez sinatuta agertu zen.

Gero etorri ziren *Demokratak eta biolentoak*, 1997an, eta *Euskal Herria krisian*, 1999an, moralismo politikoaren meditazioak izan daitezkeenak. Baina, horien oinarrian, aipatutako *Gizona abere hutsa da* testua daukagu. Hau da, bortxari buruzko etikaz (*Espainiaren arimaz* liburuan –Elkar 2006an– Mikel Azurmendiri argitaratutako kritikak, esaterako, lehendik *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuaren 80. eta 81. orrialdeetan agertzen dira) nahiz antropologiaz (Joseba Zulaikaren *Violencia vasca. Metáfora y sacramento* tesian) haragoko pentsamendu filosofikoa etologian oinarrituta. Moralaz gaindi eta mota guztietako antropozentrismoetatik at, Azurmendi hurrengo urteetan osatuz joango den biolentziari buruzko diskurtso filosofikoa aipatutako liburu horren ‘Abereen agresibitate naturalaz’ atalean dauzka sostengua eta oinarria, nire aburuz.

Horrek ez du esan nahi liburuko beste ataletan Lorenzi buruzko erreferentziarik ez dagoenik; aitzitik, 126. edo 172. orrialdeetan, adibidez, Lorenz agertzen da, aipuetan bada ere, J. Piageten garapen psikologiaz idazterakoan erabilita, hain zuzen. Izan ere, bortxari buruz aurreiritzirik gabe hitz egin ahal izateko, ikerketa etologikoez eta, zehazki, Lorenz irakasleari buruz hitz egin beharra dago, urte haietan behintzat. Egun, ildo beretik eratorritako beste ekarpenak (Eldakar, Farrell eta Wilson 2007, Turchin 2007, eta, bereziki, Wrangham 2019) baditugu, eduki. Horrela, agresibitatea, alde batetik, banakako sen gisa hartzerik badago, portaera sozialari dagokionez agertzen dena; eta argi eta garbi agertzen da horrengan bi maila dialektiko gurutzatuta daudela.

Dena den, etologiak eskaintzen digun ikuspegira soilik murriztea planteamendu eskasa litzateke. Nahiz eta etologiak funtsezko pisu espezifikoa izan oldarkortasunari buruz aritzerakoan, ezin dugu ahaztu bortxari buruz pentsamenduaren tradizio luzea badagoela eta hainbat ikuspegitatik ere gai hori jorratzerik badagoela edo, gutxienez, alderdi ezberdinak aipatzea ezinbestekoa zaigula.

Gizona abere hutsa da liburuaren garaiko Rolf Denkerren (1973) testu interesgarrian, bortxari buruzko hurbilketetarako ikuspegi panoramiko bezain zabala eskaini zitzaigun. Alde batetik, Kant (ohituren metafora formarako oinarriak direla eta), Darwin, Marx, Engels... eta, bestetik, Adler eta psikoanalisia, Yaleko eskolaren edo W. Reichen ikerketak direla, gaiak ikuspegi guztiz etologikoa deituko genukeenean erori gabe, bortxari buruzko gogoeta aurkitzen da Azurmendiren liburuan Denkerrenean bezainbeste gutxienez, eta, gehienak, gainera, Azurmendiren abileziaz idatziak eta jorratuak.

Kontua ez baita etologiaren aurretik bortxa maila teorikoan txertatuta agertzen ote zen edo ez, goian aipaturiko ikerlari horietako bakar batean ere ez da hori zalantzan jartzen. Eta, horrezaz gain, kontrakoa aipatzea gehiegi litzateke, bestalde, bortxa aspaldi aztertua dagoela, alegia. Kontua da argi dagoela bortxaren gaia, teoriarik merezi duen

garapen teorikorik gabe, apriorizko ikuspegi motz eta moraletan oinarritu ohi dela Mendebaldeko pentsamendu judeokristauan.

Freudek, bere aldetik, lehen mailako pultsioak aztertzerakoan, bere ikuspegi psikoanalitikoak «plazera hastapenera» eraman zuela aitortu zuen, heriotzak behar zuen arreta ahaztuz. Berarentzat, beraz, bortxa lehen mailako pultsioa da, gizabanakoari berez dagokiona, nahiz eta ohiko interpretazio psikoanalitikoak, zoritxarrez, ez duen behar bezala sakondu bere ikerketan.

Lorenzentzat, berriz, agresibitatea izango da barne-egitura indibidualak eutsi eta egitura soziala ahalbidetzen duen sena. Halaber, barne-egituraren bilakaera eta egitura sozial horren bilakaera ahalbidetzen dituena, beraz.

Ospe handia eta txarra eduki du Lorenzek bere jarrera pertsonalei buruz (nazismoarekiko gazte loturak zirela eta... Zer egin lezake testuinguru hartako gazte batek, galde dezakegu... Zer egin zuen, esaterako, P. K. Feyerabendek...?), 'agresibitateari buruzko' bere idatziak direla-eta hura ere 'kondenatua' izan ohi baita. Adibide gisa, *L'Expresso* egunkariari orduan eskainitako elkarrizketa batean (Askoren artean 1975: 160-165), bere inguruan ikusten zituen salaketez galdetu ziotenean, honela erantzun zuela:

Nire buruari galdetzen diot oldarkortasuna berez ez dela txarra izaten agertaraztea izan ote den liburu hau nire aurkariarentzat testua behar bezala ez irakurtzera behartu dituena. Agresibitatea, barkatu!, haren apologia egitea ere!, baina, justu kontrakoa azaldu nahi izan dut nik, zeren eta nire liburuetako orrialde guztiak bete ditut indarkeria eta gerra sen normalaren endekapena direla azaltzeko.

Gizakiak ezagutu behar duen barne-indarren existentzia frogatzen saiatu naiz. Ez al da ezagutu behar indar hori? Etologiaren aurkariak askotan leporatzen digute antidemokratikak eta arrazistak omen garela, eta, are argiago gera dadin, galdera hau egiten dute: tradizioak eta ohiturak asko azpimarratzen dituzu, beraz, tradizionalistatzat joko duzu zure burua?

Eta, beste alde batetik, ulertzen ez nautenez, komunista edo maoista deitu ohi didate, baita nazionalista edo faxista, edota nihilista ere; izan ere, ez da existitzen nik babestuko nukeen politikaririk, salbu eta Txekoslovakiako Dubcek zena, hark nire botoarekin kontaktu duen erregimen bakarra izan da. Etologiaren aurkako kritikariak, oinarrian, benetan zientziaren ikuskera zorrotzegia dute, beharbada. Ez dute onartzen jokabide jakin batzuen arabera, eta behar jakin batzuk direla medio, gizarte-egiturak eta gure kasuan mikrosozialak erabat aldatu ahal izateko, agresibitate izeneko sena ulertu beharra dagoela.

Hala eta guztiz ere, egia da Lorenzentzat, eta etologiarentzat oro har, agresibitatearen sena dela kausa, eta, era berean, eragin handiegia izanik, animalia-kulturetan gertatzen dena gizartera estrapolatzerik badagoela, nahiz eta animaliek ezin duten historia eduki eta, horrexegatik, etologia soilik ezin dela aski izan gizakiaren historiaren eraikuntza ulertzeko.

Horixe dela eta, Azurmendik honakoa dio:

Naturak ez bait du gizona piztia baizik egin: aiduru beti, etsaiak erasoko ote dion. Atzar-atzarri beti alarma, defentsarako nahiz ihes egiteko tximista batean. Hori da naturak eman diona: Natura edonon den borrokan, berak ere borroka egiteko eta irauteko aparamena. Naturak natura egin du gizona. Ez 'pentsamendu', arrazoimen. [...]

Hau da: 'gaitz' horien iturburu bila, kausa post-natural edo antinaturalen bat aipatzen duten teoriak (a), natura eta kultura bi mundu ezberdin eta apartekotan ebakitzen dituzten hipotesi

dualistek (b), edota gizona sortu eta gerozko ‘erortza’ edo ‘bekaturen’ bat imajinatzen duten asmazio guztiek (c), funtsean ‘gaitz’ haien agerpen konkretu batzuetarako okasioak edo aitzakiak bakarrik begiesten dituztela. Ez iturburuak berak. Hauek naturan bertan dauden sustraiak dira, eta sustraiok gizonaren historia guztira hedatzen dira. (*Gizaberearen bakeak eta gerrak*: 129-130)

Pentsamendu hori garatzen da liburu berean ‘Haurren agresibitateaz, eta guri zer’ eta batik bat ‘Agresibitatearen kondenez eta gizarte perfektuaren utopiaz’ azken bi ataletan (konklusio gisa uler daitezkeenak). Handik aurrera, bere *Manifestu atzeratua*-ren hasieran agertzen zen kondinari buruzko kritikak («Panfleto bat idatzi nizun kondenuatu nahi banauzu») bortxaren erabilera politikoaren kritika bihurtu direlakoan nago.

Hala *La violencia y la búsqueda de nuevos valores* nola *Barkamena, kondena, tortura* liburuetan, antropozentrismoa, alde batetik, eta ikuspegi etikoa, bestetik, etologiatik datorren gogamen filosofikoaz gainditzen da.

Izan ere, bi testu horietan kontzientzien kontrolaz hitz egiten digu Azurmendik, hasieran Elizaren bitartez egiten zena eta, orain, zuzenean, estatuak egiten duena; baina, bortxaren monopolioa berarentzat gordetzen duen bitartean, gizakiaren berezko agresibitatea kondenuatuz betiere. Kontuan hartu gabe, gainera, *Manifestu atzeratua*-n poetikoki azaldu bezala, bortxa ere emantzipazioaren aldekoa izan daitekeela.

Beraz, *Manifestu atzeratua*-n Azurmendik berak zioen moduan: «Nik ez dut pakerik nahi/ ze pakea ez da libertatea [...] Baina nire herriari/ indarra egiten zaio [...] libertatea etorkizunean dago [...] Libre izan nahi dugu [...] Gizona ez da ideia bat [...] Zergatik ez aitortu:/ Miserable banaturik gabiltz, mendian otsoak bezala [...] Gizon honek ez du hil nahi [...] Eta ez du hilda bizi nahi ere./ Libre nahi du [...] Baina libertatea ez merezi, irabazi egin behar da [...] Orduan bai, eguzki zaharrak argi berria emanen du».

Eta ideia hori da Richard Wrangham Harvardeko primatologo eta katedradunak *The Paradox of Goodness* liburu zoragarrian argitaratu duena, non borroka armatuak moralitasunaren atak ireki zizkiola dioen. Beta arrak hiltzen hasi ziren eta Alfa arraren kontra oldartzen; horrek errukitsu eta kooperatiboago egin zituen, eta, bide batez, tiraniatik askatu zituen.

Harriak jaurtitzea asmatu zenean, urrutitik hiltzeko gaitasunak indar fisikoan oinarritutako hierarkia amaitu zuen (David eta Goliaten elezaharrak kontatzen duena). Oso hipotesi xelebrea dirudi, baina, ar indartsuago bati aurre egin behar badiozu, ez dago beste biderik. Buruan emandako harrikada batez irabaz dezakezu bakarrik. Tiraniaren aurkako borroka armatua gizarte bidezkoago baten sorrera bermatzen duen eboluzio bidea baita Wranghamentzat. Zein indar eragilek bihurtu gintuen gizaki gure lehengusu ebolutiboengandik at, esaterako, neanderthalen gainetik?

Wranghamek gizaki bakoitzaren barruan «natura basatia» aipatzen du, Lorenzen agresibitatea, Azurmendiren otsoa (ez Plautorena, ez Hobbesena ezta Freudena ere, kasu!): gure izaera, bere ustez, animalia-biolentzia batean sustraituta dago, denboraren poderioz eraldatu dena egungo gizakia sortzeko. Giza arbasoak euren komunitateetan gizon oldarkorrek hiltzeko elkarrekin konspiratzen hasi zirenean, Wranghamek «koalizioaren eraso proaktibo» deitzen duena medio, gizateria bere osotasunera abiatu zen.

Eraso proaktiboa pausatua bezain premeditatua izaten da, eraso erreaktibotik bereizten duten ezaugarriak izanik, azken hori oldarkorra besterik ez baita, berehalako mehatxuari erantzuten diona. Emozio beroak eraso erreaktiboa bultzatzen du: norbaitek iraindu egiten zaitu eta zuk kolpe batekin erantzuten diozu. Erasoa proaktiboa, aldiz, «hotz-hotzean planeatu» ohi da.

Gizarteak, egilearen ustez, eskolak, medikuntza, musika eta antzekoak sortu ditu, gizakiak konfiantzaz laguntzeko gaitasuna garatu du, eta horrela izan da pleistozenotik, baita indarkeria eta ankerkeria ekintzak eginez gizarte hobea erdietsi ere. Aldi berean, indarkeriaren neurobiologia ere ikertu du, amigdala, aurrealdeko azala eta garuneko beste egitura batzuk aztertuz. Ildo horretatik, domestikazioarekin lotutako ezaugarrien sindrome batek gizakion eta beste espezie batzuen bilakaeraren hipotesia frogatzeko moduak ematen ditu (Dugatkin eta Trut 2018).

Planteamendu hori aipatzen ari garen sasoiaren hasi zen zabaltzen (Fernández 1978) eta gaur egungo J. Mosterínengana iritsi da.

Antzeko hipotesia euskaraz ere zabaldu zen bere garaian (Alvarez Santa Cristina 1985: 76):

Ezin uka dezaket begien aurrean egunero ikusten eta pairatzen dudana biolentzia; zer egin? (76. or.)

Ez dugu ukatzen [...] biolentzia politiko armatu jakin baten alde gaudenik. [...] Hitzen eta bake bidezko protesten mintzoari uko egiten dionari indarraren eta bortxaren errekursoak baino ez zaizkio gelditzen. (78. or.)

Eta horra iristeko erabilitako argudioak guztiz filosofikoak izateaz gain, iturburuak Azurmendik *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuan adierazitako berdintsuak dira, Lorenzen aipu zehatza eta guzti:

Filosofiaren historian zehar, lehenik, eta konportaerarekiko zientziarenean, gero, eztabaida sortu da honi buruz. Batzuk uste izan dute gizakia otso baten modura oldartzen zaiola gizakideari berari, eta jokaera hori gizon-emakumeari berezko datxekion zerbait bailitzan. Freud, Konrad Lorenz, Nino Tinbergen...

Egun eta hemen erreferentzia horiek hona ekartzea gehiegi badirudi ere, gogoratu beharko genuke Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak matxinatzeko eskubidean hartu ohi duela oinarria; hitzaurrean, zehatz-mehatz, honela dio:

Kontuan izanik ezinbestekoa dela giza eskubideak zuzenbidezko erregimen batek babestea, gizakia tirania eta zapalkuntzaren aurkako azken irtenbidea den matxinadara jo beharrean aurkitu ez dadin.

Berez, 1948ko Adierazpenak aurrekari bat baino gehiago dauzka: Zuzenbide-eskari ingelesa (1628), Estatu Batuetako Konstituzioa (1787) edota, Frantzian, Gizakiaren eta Herritarraren Eskubideen Adierazpena (1789), besteak beste. 1948ko adierazpen horren hitzaurreak, bestalde, bidegabekeriari aurre egiteko abiaburu, eskabide eta are beharra (errebelamendu edo matxinatzeko eskubidea) finkatu du eskubide horien oinarritzat.

Nahiz Thomas Jeffersonek, Independentzia Adierazpena idatzi zuelarik, nahiz orduko Amerikako Estatu Batuetako Kongresuak, hura onartzerakoan, injustiziaren aurrean errebelamendu eskubide besterezina (1948ko Adierazpenaren hitzaurreak bere egin eta kolonialismoaren aurkako funtsezko abiaburu den horixe) ontzat eman zuten.

Jeffersonen idazkiak, norbanako eskubideak jaso ez ezik, iraultza egiteko eskubidea ere aldarrikatzen zuen. Euskarri ugaritan zabaldutako testu horrek ondoko Frantziako Iraultzan eragin handia izan zuen, baita horien aurrekariak izan ziren Diderotengan, Rousseaugan edota La Boétieren *Discours de la servitude volontaire* izkribuetan ere, non herri matxinadaren aldeko deia darra nabarmena zen.

1789an, Frantziako Erresumako Biltzarrean, herri xumearen ordezkariak ('Hirugarren Estatu' izeneko osatzen zutenek), beraien eskariei entzungor egiten zitzaizela ikusirik (erregeak eta Frantziako Erresumak Asanblearen bilkura –orduko legebiltzarra– debekaturik), erregetza abolitzeko prozesuari ekin zioten, monarkiari berari amaiera emanaz Errepublikak sortzeko bidean. Nazio Biltzar Konstituziogile berriak, bestalde, Gizakiaren eta Herritarraren Eskubideen Adierazpena adostu zuen. Adierazpen horrek dioenez, herritar orori zor eta bermatu behar zaizkio «jabetza, segurtasun eta zapalkuntzari aurre egiteko eskubideak».

Azurmendiren otsoak ez dira Hobbesenak

Otsoaren erreferentzia erabili ohi dute herri kondairek, Plautok, Hobbesek, Freudek edota Lorenzek bortxaz aritu ahal izateko, baina, bistan denez, esanahi ezberdinez osatu dute aipu hori. Hemen hori dena zehazteko astirik ez izan arren, argi utz dezagun, Lorenzen erabilera salbu, gainerako guztien erabilera literario-filosofikoek ezin dutela eduki konportaerarekiko zientzietan eman ohi zaien trataera bera.

Azurmendiren *Manifestu atzeratua*-n (1968), otsoa bortxaren metaforatzat aipatzen bada ere, emantzipazioaren aldeko pentsamendu poetikoan ez du *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburutik aurrera erabiliko duen esanahi beraz egingo: «Gizona mendian dabilta otsoa bezala da... gizon honek ez du hil nahi... eta ez du hilda bizi nahi ere, librea nahi du... baina libertatea ez merezi, irabazi egin behar da».

Gogora dezagun, bide batez, bortxaren ikerlari bihurtu ziren hala Mikel Azurmendi Intxaustik (*Ene Segurako aitona*) nola Joseba Zulaikak berak ere (*Adanen poema amaigabea*) poesia idatzi zutela filosofia eta antropologia baino lehenago.

Filosofian, ordea, *Gizona abere hutsa da* liburua ezizenez kaleratu zuenean, Lorenzen eragina agertzen da, hogeitaz urte pasa ondoren kaleratutako *Gizaberearen bakeak eta gerrak* izenekoan berresten dena; finean, biolentziari buruzko bere diskurtsoan oro har, eta emantzipazioaren aldeko bortxa azaltzerakoan (ez bortizkeria ezta indarkeria ere deituz...), funtsezkoa suertatu zitzaion aurrerantzean.

Aipatu euskaldun taldea Alemanian Lorenz irakurtzen ari zela (*Das sogenannte Böse*, 1963), Madrilen nengoen ni ikasten ere (1973-1977), eta Lorenzen berri izan nuen (*Essais sur le comportement animal et humaine*, 1970) unibertsitateko orduko ohiko bibliografiatik kanpo. Irakurri ondoren, aukera izan nuen Donostian, auzoko eskola batean zuzendari nengoela, 'Cuerpo y Agresividad' izeneko ikerketa burutzeko, non,

bistan da, Lorenzen itzala ezinbestekoa izan zen. Ikerketa hori Filosofia eta Hezkuntza Zientzien lizentziarako tesia bihurtu zen Madrilgo Unibertsitate Konplutentsean (1985), eta baliagarria suertatu zitzaidan ulertzeko orduko nire ikasleek erakutsitako portaera bortitzak ez zirela, berez, zigorgarriak, askotan terapeutikoak eta askatzaileak bezain bideragarriak baizik. Horrela lortu nuen bortxaren ohiko kondena kulturalaz askatzea neroni ere, oraindik orain, Wranghamek *The Goodness Paradox* liburuan baieztatu berri digunaren bidetik. Nago Azurmendiren kasuan antzekoa suertatu zela.

Bibliografia

- Alvarez Santa Cristina, Txelis (1985): 'Zenbait gogoeta boterea eta biolentzia politikoari buruz', *Larrun* 2, 71-78.
- Askoren artean (1975): *Conversaciones sobre la nueva cultura*, Bartzelona, Kairós.
- Azurmendi Arrue, Haritz (2019): 'Joxe Azurmendiren abertzaletasun kulturala', *JAKIN* 233-234, 215-237.
- Azurmendi, Joxe (1968): 'Manifestu atzeratua', *Olerti* 3-4, 18-27.
- (1975): *Gizona abere hutsa da*, Tolosa, Jakin.
- (1976): *Zer dugu Orixeren kontra*, Tolosa, Jakin.
- (1977): *Zer dugu Orixeren alde*, Tolosa, Jakin.
- (1991): *Gizaberearen bakeak eta gerrak*, Donostia, Elkar.
- (1997): *Demokratak eta biolentoak*, Donostia, Elkar.
- (1999): *Euskal Herria krisian*, Donostia, Elkarlanean.
- (2001): *La violencia y la búsqueda de nuevos valores*, Hondarribia, Hiru.
- (2006): *Espainiaren arimaz*, Donostia, Elkarlanean.
- (2012): *Barkamena, kondena, tortura. Estatua kontzientzien kontrolatzailea*, Donostia, Elkar.
- Denker, Rolf (1973): *Elucidaciones sobre la agresión*, Buenos Aires, Amorrortu.
- Dugatkin, Lee Alan; Trut, Lyudmila (2018): *How to Tame a Fox and Build a Dog*, Chicago, University of Chicago Press.
- Eldakar, O. T.; Farrell, D. L.; Wilson, D. S. (2007): 'Selfish punishment: altruism can be maintained by competition among cheaters', *Journal of Theoretical Biology* 249(2), 198-205.
- Fernández, Tomás R. (1978): 'Culturas animales', *El Basilisco* 1, 17-31.
- Lorenz, Konrad (1972 [1963]): *Sobre la agresión: el pretendido mal*, Madril, Siglo XXI.
- (1970): *Essais sur le comportement animal et humaine*, Paris, Seuil.
- Turchin, Peter (2007): *War and Peace and War. The Rise and Fall of Empires*, New York, Plume.
- Werckmeister, Christina (2019): 'Un momento, yo no quiero 'hombres buenos'', *Doce Miradas*, 2019-11-26 (<http://docemiradas.net/un-momento-yo-no-quiero-hombres-buenos>).
- Wrangham, Richard (2019): *The Goodness Paradox*, New York, Pantheon.
- Zulaika, Joseba (1990): *Violencia vasca. Metáfora y sacramento*, Madril, Nerea.

JAKIN

Martin Ugalde Kultur Parkea
 Gudarien etorbidea, 29
 20140 ANDOAIN
 943 21 80 92
 jakin@jakin.eus
 www.jakin.eus